

СЕРГІЮ МАКСИМОВУ – 60 РОКІВ

КОНЦЕПЦІЯ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ С. МАКСИМОВА

О. СТОВБА
*кандидат юридичних наук,
докторант кафедри філософії
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)*

У 2016 р. відомому українському правознавцю, доктору юридичних наук, професору, члену-кореспонденту НАПрН України Сергію Івановичу Максимову виповнилося 60 років. Ця подія є слушною нагодою викласти основні теоретико-методологічні погляди ювіляра. Адже розроблена С. Максимовим концепція правової реальності є одним із найбільш яскравих прикладів осмислення найглибших, фундаментальних засад права на пострадянському просторі [1; 2]. Розвідки вітчизняного філософа права в сфері правової онтології стали, без сумніву, «новим словом» в осмисленні багатьох ключових проблем правознавства, і перш за все питання про те, як існує право. Тому слід припустити, що задля комплексного розгляду підходу С. Максимова необхідно розглянути те, яким чином харківський учений представляє динаміку правової реальності, щоб методологічно окреслити межі авторського аналізу буття права.

Для предметної ідентифікації поглядів С. Максимова необхідно відзначити, що ідеї українського правознавця перебувають у руслі динамічного праворозуміння, яке є принципово новою течією філософії права на пострадянському просторі¹. Також «близькими» для С. Максимова є здобутки феноменологічної та екзистенціальної правової думки. Так, український правознавець вказує, що проблема осмислення права вирішується через виявлення його вкоріненості в людському бутті, присутності в людському житті. Питання про те, що є право, вирішується через з'ясування питання про те, які ми самі. У певному сенсі можна сказати, що не ми тлумачимо право, а право тлумачить нас [3, 52]. Тим самим у позиції С. Максимова, який трактує право екзистенційно, як невід'ємну рису нашого буття, простежується резонанс із установками російського правознавця Ю. Пермякова (який пропонує «почути», що і з яких нагод право заявляє про себе саме), а також із поглядами Е. Фехнера, В. Майгофера та інших представників правового екзистенціалізму, для яких питання про буття права було нерозривно пов'язане з питанням про смисл людського існування. Для українського

¹ Більш детально див. статтю у цьому ж номері часопису, присвячену зазначеному напрямку.
© О. Стовба, 2016

правознавця право є «сферою драм і конфліктів, складних екзистенційних виборів і рішень, коли буквально на кожному кроці відкриваються глибинні основи людського буття» [2, 23].

Поряд з екзистенціальними мотивами, у концепції права С. Максимова доволі сильні й феноменологічні конотації, спрямованість на право як на *смысловое творення*. При цьому смисл у жодному разі не можна розуміти як «статичне значення», що приписується тому чи іншому правовому феномену і закріплюється в застиглому концепті. Як слушно вказує український правознавець, право являє собою не поняття, яке потрібно прояснити, а оповідально структурований соціальний процес, у якому учасники юридичної практики висловлюють свої інтерпретації окремих аспектів правової реальності. Звідси випливає, що метою правової теорії є не створення ідеального правового нарративу, з тим щоб перенести його в практику, а активність теорії у творчому нарративі права як подолання статичних конвенцій і надання можливості повнішої участі в безперервному процесі створення і трансформації правових смислів [3, 53]. Таким чином, у динамічному за своєю суттю праворозумінні С. Максимова поряд з екзистенціалізмом домінують є, з одного боку, феноменологічні мотиви з комунікативними компонентами (і в цьому простежується близькість концепції правової реальності до поглядів А. Полякова), а з другого – герменевтичний складник. За словами С. Максимова, у межах концепції правової реальності пізнання права в строго епістемологічному смислі теоретичного досвіду є неможливим. Може йтися, найімовірніше, про розуміння герменевтики як відтворення права у процесі його здійснення [3, 53].

Переходячи до більш детальної характеристики підходу С. Максимова, слід вказати, що для нього, як і для інших представників динамічного праворозуміння, характерне негативне ставлення до реїфікації права. Так, подібно до А. Полякова, для якого «права як такого не існує», український правознавець наполягає на тому, що «право не є якоюсь річчю, на яку можна вказати: ось це і є право. Право – це особливий світ, світ права» [3, 31]. При цьому світ не є проста сукупність сущого, а, ймовірніше, певний особливий спосіб його організації. Світ права не «поза межний» дійсності. Наприклад, одна й та сама річ одночасно може бути «громадянином» фізичного, естетичного, хімічного, правового, математичного та багатьох інших світів. Як вказує С. Максимов, правова реальність не являє собою якоїсь субстанціальної частини реальності, а є лише способом організації й інтерпретації певних аспектів соціального життя, буття людини (що єднає його погляди із правовим інституціоналізмом В. Четвертіна) [3, 32]. А оскільки реальність – це властива феноменам якість мати буття, незалежно від нашої волі й бажання, то правова реальність включає й ті очевидності, які хоч і не мають предметного буття, але на які ми не можемо не зважати [3, 31]. Правова реальність у С. Максимова має смислову будову, являє собою, перш за все, реальність смислу, особливий спосіб осмислення різноманітних явищ [3, 32]. Як складна багаторівнева система право є не статичним набором елементів, а динамічним процесом власного становлення [3, 32].

Однак у спробах описати, в чому саме полягає специфічний – правовий – смисл, як відбувається динамічне становлення правової реальності, український правознавець намагається здійснити досить гнучкий методологічний перехід (і водночас синтезування) з постметафізичного на метафізичний рівень осмис-

лення права, найважливішим показником чого є апеляція до дихотомії суцього і належного. Так, як вже було сказано, для С. Максимова є реальним те, на що ми не можемо не зважати. Із цим положенням важко не погодитися. Водночас бачимо дещо несподівану для неklasичного правознавства (може назвемо її діалектичною? – що включає і суперечність, і, головне, розвиток) заяву про те, що світ права – це в основі своїй реальність належності, а не існування [3, 32].

Згідно з поглядами українського правознавця специфічність онтології права полягає в тому, що буття права – це особливий модус буття, «буття-належність». Таким чином, реальність права встановлюється не як факт дії або існування, а як констатація його надзвичайної значущості для людини [3, 32]. Ця значущість впливає з міжсуб'єктної взаємодії, що є онтологічною основою права, але вже з соціальною кореляцією очевидності, що є результатом запропонованої точки зору. Тобто розуміння онтологічної основи права як ідеально-смыслового аспекту субстанціальної реальності дає змогу виявити момент належності для обмеження чи то уникнення свавілля у разі такої загрози.

Правова онтологія є інтерсуб'єктивною, а «першореальністю права» постає його смисл, що полягає у певній повинності [3, 32]. Тим самим право є значущим для людини як певний інтерсуб'єктивно вкорінений у свідомості людей смисл «належного», тобто, по суті, певна *апріорна значущість* (курсив наш. – О. С.). Проте, на нашу думку, з таким поясненням, коли право, раніше оголошене *частиною буття* людських істот, і виявляється локалізованим у *свідомості* (нехай і інтерсуб'єктивній), певною мірою стає сумнівним саме екзистенціальний складник права, його відповідність *людському буттю*.

Із локалізації права у свідомості людей як апріорі значущої смыслової структури постають щонайменше два запитання, що потребують відповіді. По-перше, як таке ідеальне, деонтологічне утворення втілюється у «реальній реальності» суспільних відносин? По-друге, в чому полягає правова специфіка належного, оскільки апріорний момент належності містить у собі будь-який феномен, наділений соціальною нормативністю, – мораль, релігія тощо?

Відповідаючи на перше запитання, український учений зазначає, що право як деонтологічна реальність є ідеально сконструйованим буттям, суть якого полягає в повинності. Правова реальність має смыслову будову. Правові смисли опредмечуються у ментальних установах, ідеях і теоріях, у знаково-символічній формі норм та інститутів, у людських діях і відносинах, тобто в різних проявах правової реальності [3, 32]. При цьому право являє собою не статичний набір елементів, а динамічний процес власного становлення. Джерелом розвитку постають суперечливі взаємодії його сторін, що знаходять відображення у полярності й додатковості різних підходів до права. Відносно автономними рівнями правової реальності (формами буття права) є: а) світ ідей (ідея права); б) світ знакових форм (правові норми і закони); в) світ соціальних взаємодій (правове життя). Вони являють собою рівні становлення права, які виражаються у розгортанні концепції правової реальності від абстрактних до все більш конкретних визначень [3, 32].

Початковим компонентом правової реальності є ідея права, значущість якої задає операція логічного визнання права. Подальше втілення ідея права знаходить на рівні правового життя, коли в процесі правореалізації має місце перехід від законів до матеріального втілення конкретних визначень. Апогеєм право-

вого життя є судові рішення. При цьому умовами згаданого переходу виступають визнання норми, примус і влада [3, 33]. Тоді справжньою реальністю права виявляється не так жорсткий механізм владного примусу, як тонке павутиння особливих ментальних станів – правових смислів. Засадничими правовими смислами постає фундаментальний обов'язок поважати чуже право, і його повне обов'язок відстоювати право власне [3, 34].

Із такого праворозуміння випливає й відповідь на друге з раніше згаданих нами запитань: про відмінність правової належності від її морального, релігійного та інших аналогів. Оскільки умовами «матеріалізації» будь-якої абстрактної норми є її визнання, примус і влада, відмінність правової повинності від інших, суміжних із нею типів виявляється винятково інституційним. Тому зовсім не є випадковою згода С. Максимова з положеннями Е. Соловйова про взаємодоповнюваність моралі і права, а також із твердженням Р. Алексі про моральність права [3, 38–39]. Але тоді актуалізується наступне можливе міркування у вигляді запитання: якщо за вихідний пункт реальності права береться феномен апріорної повинності, як то в українського філософа права, чи не існує загроза втрати методологічних критеріїв для смислового відмежування права від інших суміжних соціонормативних явищ? Аналогічні запитання, як ми бачимо, можна поставити й російському та німецькому філософам права, однак не тільки їм.

Подальше критичне осмислення позиції С. Максимова дає змогу, на наше переконання, відзначити таку своєрідність його філософсько-методологічних засад, яку можна образно схарактеризувати як «розщепленість». Наприклад, постметафізичні за своєю суттю твердження про динамізм існування права, акцент на неможливості його «первинної реїфікації», початкової вкоріненості права у спільному бутті людей знову «межують» із метафізикою класичного нового часу гатунку. До цього можна віднести (та додати) приклади і розщеплення єдиного феномена права на виміри сущого (правове життя) і належного (ідея права), і суто гегелівський перехід від абстрактної ідеї права через закон до конкретики правового життя, коли рушійною силою подібного переходу виступають властиві правовій реальності суперечності.

Результатом такого підходу є позиція, яку ми запропонували означити як «методологічна дихотомія», а звідси й досить суперечливі відповіді на низку запитань, включно з найважливішими запитаннями про джерело буття права, його онтологічну основу. Так, стверджуючи (знов у дусі Г. В. Ф. Гегеля), що буття права має місце як його розгортання від абстрактної ідеї права через посередництво закону в конкретне правове життя, складається враження, що С. Максимов не вважає суттєвим (оскільки не зазначає), що подібне розгортання має місце лише як формалізована фіксація (так би мовити, «на папері»). Втім, на наше переконання, онтологічною основою про-явлення правової реальності є винятково *конкретна подія*: угода, дорожньо-транспортна пригода, злочин тощо. Саме тоді подібні умови, в яких ані мораль, ані релігія не здатні дати чіткого й однозначного осмислення ситуації, є «колискою» права. Тим паче, що й сам український правознавець, як ми раніше бачили, погоджується з тим, що право вкорінене в людському бутті. У такий спосіб слід зробити висновок про те, що С. Максимов намагається поєднати метафізику гегельянського стибу, що відстоює право як перехід від абстрактної ідеї до конкретних відношень, й екзистенціалізм (який наполягає на тому, що джерелом права є буття людини в конкрет-

ній ситуації). На нашу думку, це речі непоєднані, але, мабуть, слід урахувати і час створення цієї неординарної концепції, і, відповідно, наміри автора відносно умов, що існували в той час. Про наміри зазначалось як про спробу методологічного синтезу як своєрідного «містка» між багатьма роками забороненим і дозволеним, а умовами було подолання саме цієї прірви між дозволеним і забороненим як «своїм» і «чужим». Сьогодні слід про це нагадати, щоб підкреслити ще й піонерський (у сенсі новаторський, першопрохідницький) зміст і загалом дух тієї праці С. Максимова, де було викладено концепцію правової реальності. Невипадково, що вона має шалений індекс цитування і до сьогодні, коли ми тлумачимо, зокрема й про «непоєднуваність», і коли з'ясувалося, що «чуже» і є (чи то має стати) «своїм».

Продовжуючи нашу думку, слід зазначити і те, що характерною для підходу С. Максимова є також «розщепленість» феномена права між буттям людини і її свідомістю. Так, вказівка на вкоріненість права в людському бутті межує у його концепції з численними посиланнями на те, що право є смисловою реальністю, джерелом якої є інтерсуб'єктивна свідомість. Негативним наслідком цього можна вважати суперечливу відповідь на найважливіше правове питання – про смислове джерело права. Так, у феноменологічній парадигмі правовий смисл є породженням конститутивної діяльності свідомості. У правовому екзистенціалізмі, навпаки, смисл явища як правового вкорінений у конкретній ситуації, тоді як рефлексія свідомості з цього приводу є лише «другим кроком», простою констатацією «правової природи речей». Таким чином виходить, що з висловів С. Максимова не можна зробити висновок про те, чи є правовий смисл певного явища винятковим продуктом свідомості, чи він породжений тією особливою ситуацією, подією, випадком, у яких має місце відповідний феномен? Інакше кажучи, вказівка українського вченого на такий початковий модус існування права, як «буття-належність», не дає чіткого уявлення про те, як же від початку існує право: як інтерсуб'єктивний обов'язок поводитися певним чином («метафізична» відповідь, що веде до змішування права з іншими апіорі значущими нормативними системами) чи як укорінений у людському існуванні «оповідально-структурований соціальний процес», у процесі якого відбувається осмислення спільного буття людей («постметафізична відповідь» у руслі динамічного праворозуміння)?

Видається, що продуктивний напрям для пошуку виходу з такої ситуації може дати зроблений українським правознавцем акцент на *реальності* права. Як уже було сказано, в розумінні професора С. Максимова реальним є те, на що не можна не зважати. Спробуємо розібрати це твердження детальніше. Що ж означає «не можна не зважати»? Наприклад, у фізичній реальності не можна не зважати на закон унесвітнього тяжіння, і той, хто спробує ігнорувати його, неминуче впаде. У хімічній реальності не можна не зважати на закони перебігу хімічних реакцій, взаємодію хімічних елементів тощо. Що ж відбувається у реальності правовій? З одного боку, у праві не можна не зважати на те, що будь-яке діяння, спрямоване на іншу особу, доконечне викличе «зворотну реакцію»: зустрічне діяння? А може не викликати «повинне». Це може бути вручення товару в обмін на гроші, звуковий сигнал у відповідь на порушення правил дорожнього руху, необхідна оборона в разі злочинного посягання тощо. Саме так і здійснюється правова взаємодія в широкому значенні цього слова, коли кожний діяч

повинен брати до уваги правові наслідки свого діяння. Як нескладно зауважити, «повинен» при цьому означає те саме, що й «обов'язковість» закону всесвітнього тяжіння. Для зручності подальшого викладу назвемо цю «повинність» «онтологічною», маючи на увазі ще й більш відому «необхідність».

З другого боку, в метафізичному праворозумінні наявна *належність*, яка з необхідністю містить свідому компоненту, як *суб'єктивне визнання обов'язку* діяти певним чином. Інакше кажучи, «не можна не зважати» в цьому випадку означатиме підкорення певному «категоричному імперативу», що є дієвим незалежно від реальних онтологічних умов. Це певна інтелектуально сприйнята необхідність безумовного виконання вимог норми. Така належність може бути названа «деонтологічною».

Таким чином, різниця між цими двома типами обов'язковості полягатиме в тому, що за «онтологічною» *повинністю* особа діє, лише *беручи до уваги* ті чи інші правові наслідки свого вчинку, в той час як за «деонтологічною» *належністю* людина зобов'язана *безумовно підкоритися* певній нормі, вкоріненій у розумі, волі держави тощо. Продовжуючи міркування, нескладно зауважити, що в першому випадку ми матимемо справу з «екзистенціальним суб'єктом», який, маючи свободу вибору, несе відповідальність за можливі наслідки вчиненого ним. А в другому випадку ми зустрічаємо класичного «раціонального суб'єкта», який через «розум» такою свободою за визначенням не наділений, будучи *ап'юріорно підпорядкованим* певним приписам. Не кради? У такий спосіб слід зробити висновок, що одним із наслідків динамічного праворозуміння буде переосмислення категорії «належного», а саме її «онтологізація» як «повинного». Тоді дозволимо собі й наступний висновок: подібний підхід, локалізуючи «онтологічне повинне» між діянням і його правовими наслідками, вводить у гру темпоральний вимір права, правовий час. Це, зі свого боку, як ми вважаємо, відкриває горизонт для безпосереднього осмислення буття права. Можна припустити, що подібні кроки можуть стати продуктивними для подальшого цілісного і несуперечливого осмислення правової реальності.

Такі кроки постійно й рішуче робить і сам ювіляр, залучаючи в союзники, крім сучасних однодумців (насамперед Р. Алексі), ще й І. Канта [4]. Водночас його концепція правової реальності спонукає до дослідницьких пошуків багатьох колег та учнів, серед яких він користується незаперечним авторитетом. Це не в останню чергу завдяки широму захвату своєю справою та можливістю будь-кому пристати до критиків концепції правової реальності, яка не залишає байдужим того, хто намагається мислити про право і тлумачити право з метою осягнути його як прояв і реалізацію людського в цьому світі.

Таким чином, підбиваючи підсумки, слід констатувати, що філософське осмислення правової реальності С. Максимовим є, безсумнівно, переконливою й оригінальною версією онтологічного обґрунтування права. Водночас оскільки жодна концепція не здатна дати остаточних відповідей на так звані «вічні» питання філософії права, ми всі сподіваємося, що Сергій Іванович Максимов ще не сказав свого останнього слова на цьому нескінченному і складному, але безмежно цікавому шляху. Тому приєднаємося не тільки до критиків його концепції правової реальності, а й до колег і друзів, які щиро бажають непересічному мислителю нових «розщеплень» справжніх смислів – і життя, і права.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления / С. Максимов. – Харьков : Право, 2002. – 328 с.
2. Максимов С. И. Правовая реальность как предмет философского осмысления : дис. ... д-ра юрид. наук / С. И. Максимов. – Харьков, 2002. – 406 с.
3. Максимов С. И. Концепция правовой реальности / С. И. Максимов // Неклассическая философия права: вопросы и ответы. – Харьков : Библиотека международного журнала «Проблемы философии права», 2013. – С. 31–61.
4. Максимов С. И. Філософія права: сучасні інтерпретації : вибр. праці : статті, аналіт. огляди, переклади (2003–2011) / С. И. Максимов. – 2-ге вид., допов. – Х. : Право, 2012. – 432 с.
5. Максимов С. И. Что есть право? / С. И. Максимов // Правоведение. – 2013. – № 1. – С. 238–245.

REFERENCES

1. Maksimov S. Pravovaya realnost: opyt filosofskogo osmyslenia [Legal Reality: The Experience of the Philosophical Thought], Kharkov, 2002.
2. Maksimov S. Pravovaya realnost kak predmet filosofskogo osmyslenia [Legal Reality as the Subject of the Philosophical Thought], Kharkov, 2002.
3. Maksimov S. Konceptiya pravovoy realnosti [The Conception of the Legal Reality], Kharkov, 2013.
4. Maksymov S. Filosofia prava: suchasni interpretaciyi [The Philosophy of law: The Contemporary Interpretations], Kharkiv, 2012.
5. Maksimov S. Chto est pravo? [What is Law?], *Pravovedenie*, 2013, no. 1, pp. 238–245.

Стовба О. В. Концепція правової реальності С. Максимова

Анотація. Стаття являє собою розгляд концепції правової реальності відомого вітчизняного правника С. Максимова. Автор викладає зміст зазначеного підходу, аналізує його специфіку стосовно інших шкіл праворозуміння, а також виокремлює його переваги й недоліки. У статті окреслюються основні філософсько-методологічні риси зазначеної концепції.

Ключові слова: право, правова реальність, буття права, онтологія, належне.

Стовба А. В. Концепция правовой реальности С. Максимова

Аннотация. Статья представляет собой рассмотрение концепции правовой реальности известного украинского правоведа С. Максимова. Автор излагает содержание данного подхода, выделяет его специфику относительно иных школ правопонимания, а также выделяет его сильные и слабые стороны. В статье подчеркиваются основные философско-методологические черты указанной концепции.

Ключевые слова: право, правовая реальность, бытие права, онтология, должное.

Stovba O. The Conception of the Legal Reality of S. Maksymov

Summary. The article is the consideration of S. Maksymov's conception of the legal reality. Author discloses the content of their approaches, stresses its specific towards the other kinds of law-understanding and underlines its preferences and limits. In the article the main philosophical-methodological features of the named legal-philosophical approach are researched.

Key words: law, legal reality, being of law, ontology, ought.